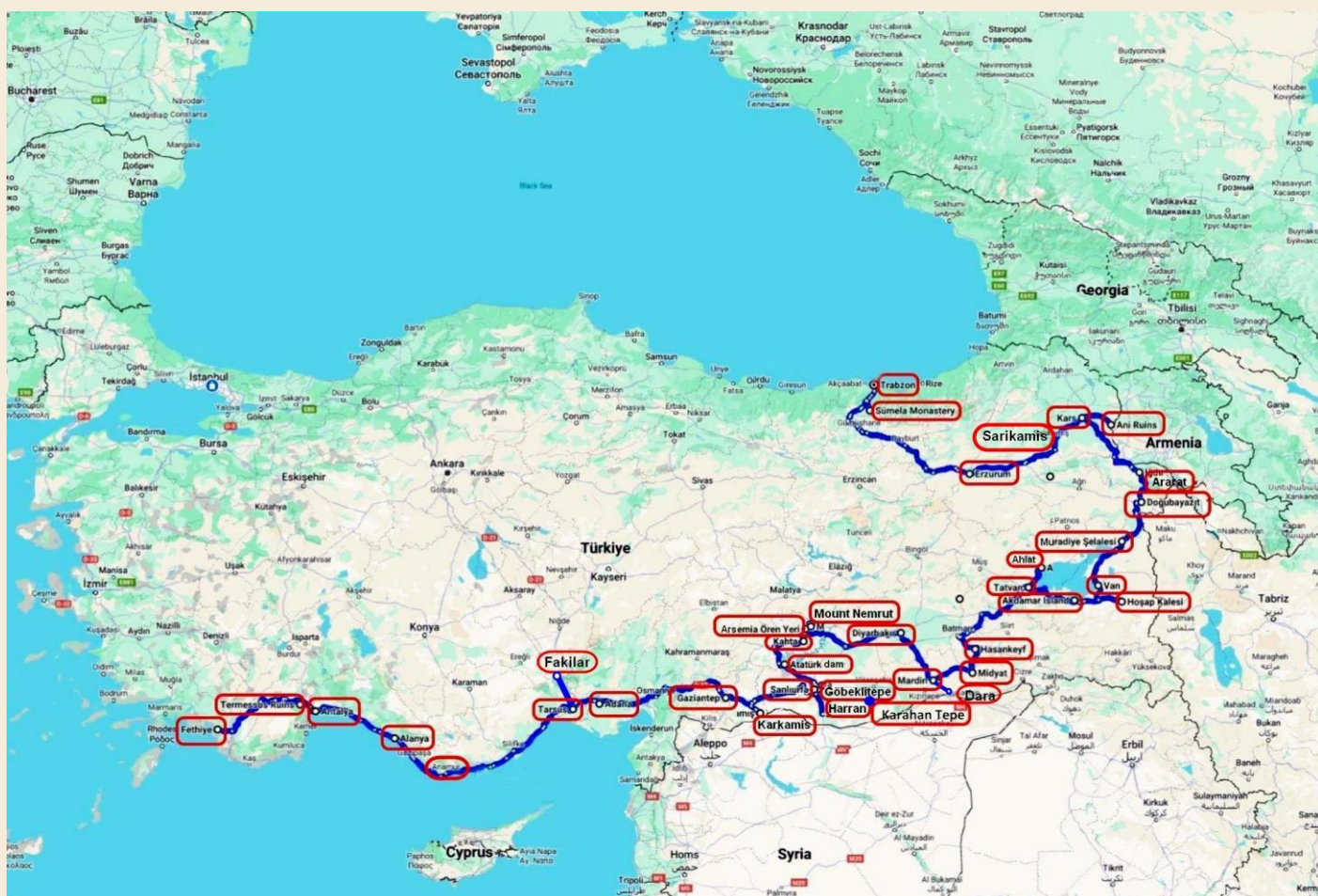

UTAZÁS TÖRÖKORSZÁG DÉLI ÉS KELETI RÉGIÓIBAN

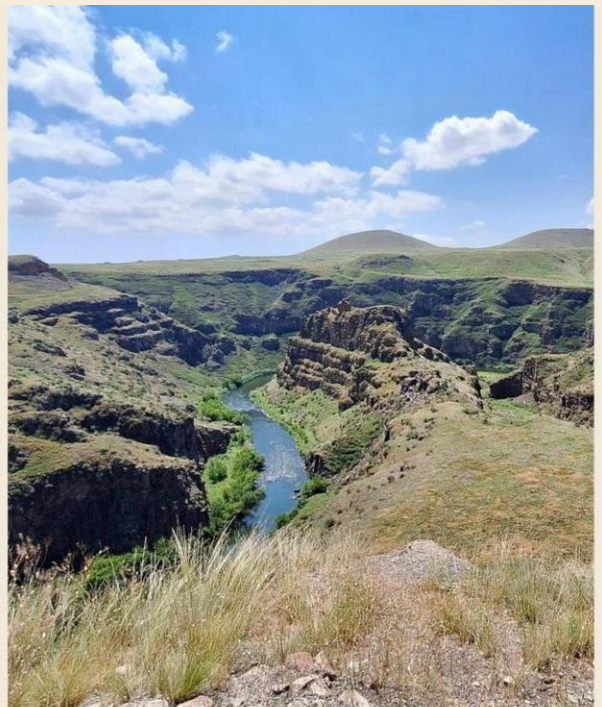
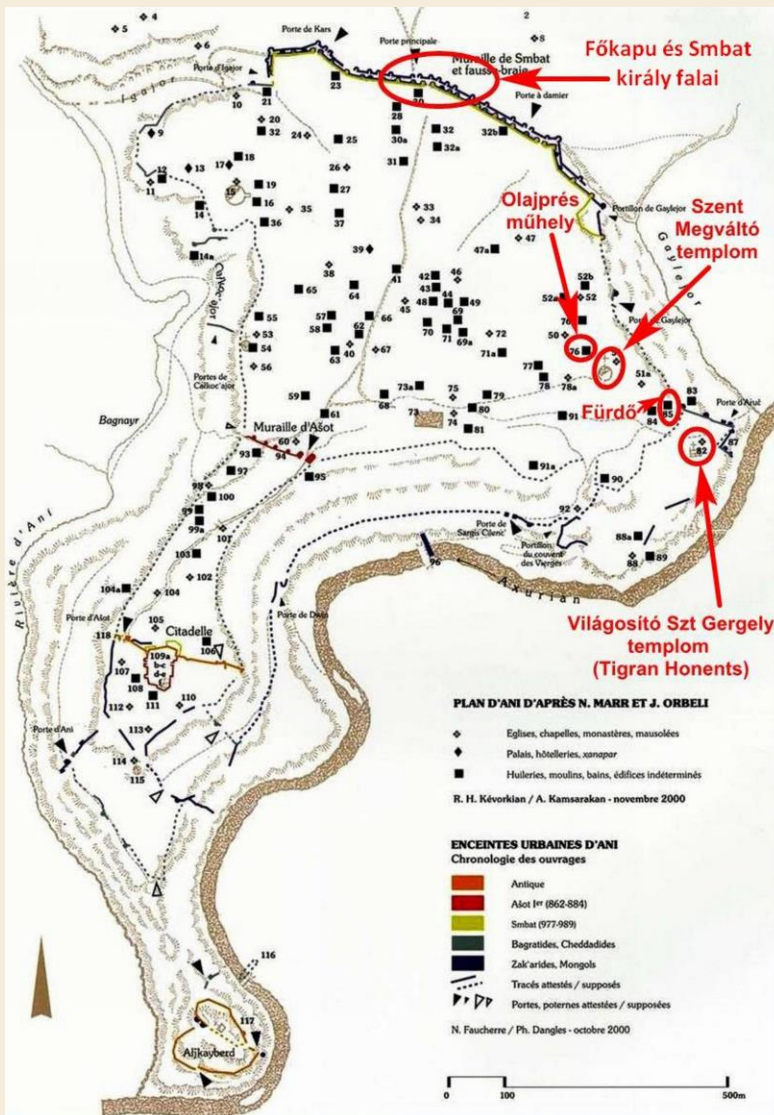
hatodik rész: Anitól Karsig

(összeállította: Szabó Tibor www.culturetravel.hu)

2024 nyarán hosszabb utazásra vállalkoztunk Törökország távolabbi vidékeire. Elidőztünk a Torosz-hegység vidékén, a Kilikiai-alföld városaiban, őskori és ókeresztény emlékeket kerestünk fel az Arab-síkságon, többször felmentünk a Nemrut-hegyre, fürödtünk a Van-tóban, elautóztunk az Ararát alatt, meglátogattuk Ani romvárosát, tucatnyi alagúton áthajtva jutottunk el Trabzonba, végül megcsodálhattuk a Sümela monostor bizánci falfestményeit. Mindenhol kedves és segítőkész emberekkel találkoztunk, legyenek akár törökök, szírek, kurdok, örmények, vagy arabok. Szerencsére a nagyobb bajok végig elkerültek minket utunk során, bár délen meg kellett birkóznunk a 42-44°-os nyári hőséggel.

Íme utazásunk útvonala. Isztambuli átszállással értünk Antalyába, ahol a reptéren rögtön átvettük bérautónkat, amely hűségesen és hibátlanul szolgált minket 5000 kilométeren át. Hozzáteszem, Törökország útjai kiváló minőségűek, még a távoli, keleti országrészben is.

ANI

↑ Utazásunk egyik fő célja volt meglátogatni **Anit**, a középkori Örmény Királyság (Kr. u. 9-10. század) egykori fővárosát. A várost a királyság bukása után még vagy hatszáz évig lakták muszlim uralom alatt az örmények, szeldzsukok, kurdok, oszmánok, de még grúzok is. Mára az egykor százezres város csak romjaiban látható. Mindezt nem úgy kell elképzelni, mint például Pompeji utcáinak, házainak romjait. Aniban főként templomok, kápolnák, várfalak, mecset romos épületei maradtak fenn, az egykor hatalmas város házai, üzletei, utcái, temetői csak kis részben vannak a felszín fölött. Tehát első látásra a nagy területen csak elszórtan tűnik elénk épületek látványja. Ezek közül mutatok be néhányat.

← Ani egy félszigetszerű, folyó völgyek fölé emelkedő fennsíkon fekszik, amelynek keleti és nyugati oldalát meredek lejtő határolja, így csak az északi oldalát kellett kettős városfallal megvédeni. A képen a keleti oldal völgye és az Akhurian (török nevén Arpaçay) folyó látszik a háttérben. A folyó keleti partja már Örményországhoz tartozik.

← Az ókori Nagy Örmény Királyság 428-ban szűnt meg, területét felosztották a Bizánci Birodalom és a Szászánida Újperza Birodalom között. A királyság egykori földjeit a muszlim arabok vették birtokba a 7. században. Az arabok kiszorítása után a főként örmény lakosságú területet különböző családok territoriális királyságai uralták, amelyek egymással, a bizánciakkal és az arabokkal is folyvást háborúztak. Közülük emelke-

dett ki a Bagratuni család, amely a 9. század végén megalapította a Középkori Örmény Királyságot. Ennek lett a fővárosa a kereskedelmi utak metszéspontjában épült Ani városa és az is maradt egészen 1045-ig.

→ Az Ani városát észak felől védő, tornyokkal erősített kettős várfalat II. Smbat király (977-989) építtette.

← A várfalak ma is hosszan állnak, hét egykori kapuja közül a fontosabbakat helyreállították. Ez itt az Oroszlán Kapu, amely nevét a belső fal felső részére beépített oroszlános domborműről kapta. Ma ez a fő látogatói kapu, a hatalmas külső parkoló és a látogatófogadó modern épületcsoport felől itt léphetünk be a romvárosba.

← Íme a szeldzsukok által készített nevezetes oroslános dombormű. Közeliében látható még egy négysoros, kúfi írásos felirat, amely a várost 1064-ben elfoglaló Alp Arslán szeldzsuk szultán várfal megerősítési munkáinak állít emléket.

→ Az Oroszlán kapu belső oldala. Innen indul a várost észak-déli irányban átszelő fő útvonal. Azt nem tudom, hogy a szvasztikát melyik építető illesztette a torony belső oldalára.

← A rommezőn először a város keleti része felé sétáltunk, így akadt utunkba ez a romos olajprés műhely. A 11. században épült kisüzemben főként lenmagból préselték ki az olajtartalmat, amit aztán főzésre, világításra és gyógyszerként is használtak. A városban sok ilyen olajprés működött, amelyek közül ez a nagyobbak közé tartozott.

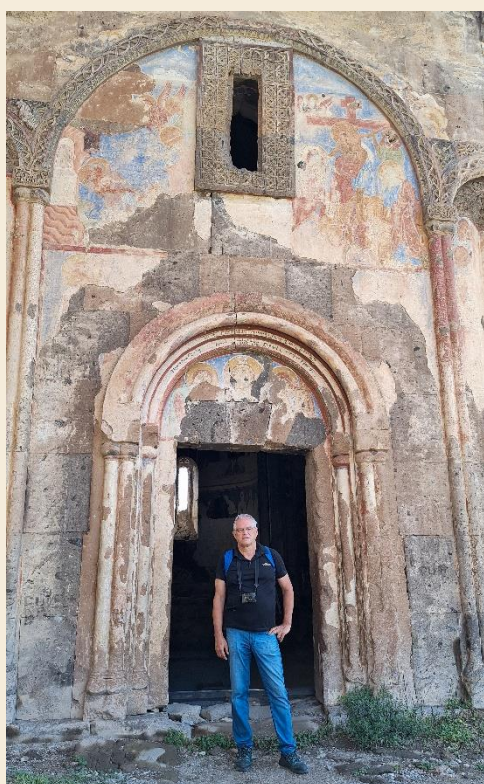
→ Következő állomásunk a konzerválási munkák alatt álló Szent Megváltó temploma volt. A kör alaprajzú, nyolc apszissal tervezett templom építését 1035-ben fejezték be. Legfőbb nevezetessége, hogy itt őrizték az „Igazi Kereszt” egy darabját, amelyet Abulgharib Pahluvani örmény herceg kapott ajándékba IV. Mikhaél bizánci császártól. A templomhoz később gyűléstermet, zárandokszállást és harangtornyot is építettek. Az 1319-es nagy földrengés után még helyreállították, de a templom megmaradt részét tovább rongálta az 1988-as földrengés. Most próbálják menteni, ami menthető. Nem látogatható.

→ Sétánk során elhaladtunk a 13. században épített fürdőépület kevés romja mellett. A muszlim kultúra alapvető kelléke a közfürdő. Ani az 1072-es szeldzsuk foglalás után néhány rövidebb időszakról eltekintve többnyire muszlim fennhatóság alatt állt, míg végül 1579-ben az Oszmán Birodalomhoz csatolták.

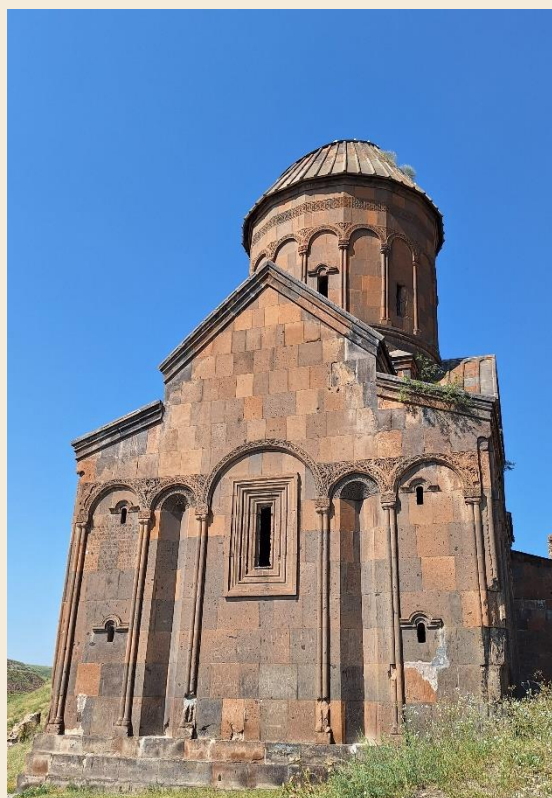

← Ani legépebben megmaradt temploma a **Tigran Honents** gazdag kereskedő megbízásából 1215-ben épített Világosító Szent Gergely templom a város keleti szélén áll. Az örmény egyház alapító szentjeként tisztelt Világosító Szent Gergely (örményül Surp Grigor Luszavorics), az örmények püspöke 301 körül lerombolta az ókori Nagy Örmény Királyságban tisztelt pogány istenek templomait és helyükön keresztény egyházakat alapított.

← Az építetőről Tigran Honents néven is ismert templom bejárata. Az alapító gazdag kereskedő nevét hosszú, örmény nyelvű felirat őrzi a templom külső falán. A téglalap alaprajzú templom képen látható bejárata elé épült előcsarnok vagy gyűlésterem ma már csak romjaiban áll.

→ A Világosító Szent Gergely (Tigran) templom keleti homlokzata.

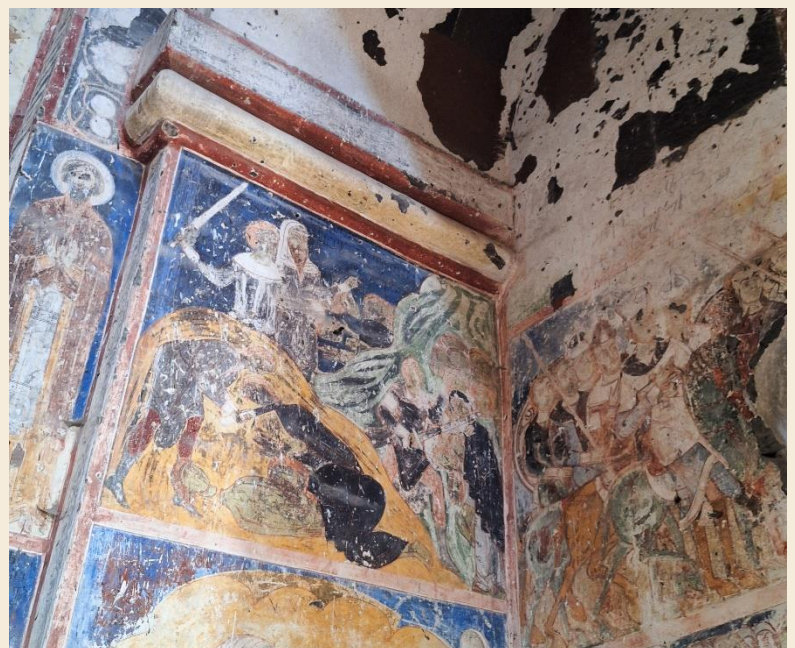

↑ Az előcsarnok (narthex) frízének részlete. Hasonló, állatábrázolásokkal kiegészített kőfagványok sora fut körbe a templom külső homlokzati falain. ← A Tigran templom leomlott előcsarnokának részlete.

→ A 12. században és a 13. század elején Anit uraló muszlim kurd vezetés önkényeskedései miatt az örmény lakosság a keresztény Grúzia (Georgia) uralkodóihoz fordult segítségért. A jelzett időszakban a grúzok ötször szállták meg Anit és a köztes időben is erős befolyásuk volt a város életére. Így történhetett, hogy a Világosító Szent Gergely templom belső festését grúz művészek készítették el a korabeli puritánabb örmény stílustól eltérő gazdagsággal. A képen a kupoladob és az egyik diadalív megmaradt festményei tűnnek fel. Sajnos a teljes falfelületet beborító, sokalakos falképek nagy részér barbár módon összekarcolták, lekapták.

→ A templom nyugati felében a falfestmények Világosító Szent Gergely életéből és szenvedéseiből vett jeleneteket ábrázolják. Ezek a képen a bejárat bal oldalán láthatóak.

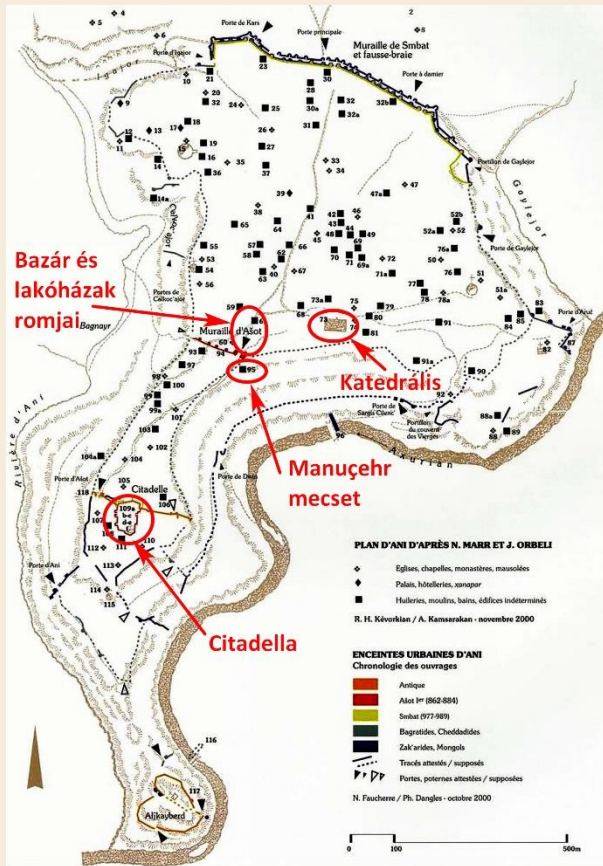
← A Tigran Honents templom nyugati oldala a később hozzáépített narthexből nyíló bejárai ajtóval.

→ A templom keleti részét Krisztus életéből vett jelenetekkel díszítették

↓ A Világosító Szent Gergely templomtól Ani középső része felé folytattuk utunkat. A képen jobbra látható **Ani katedrális**, középen a **Manuđer mecszet**, balra pedig a város fellegvára. Ezek lettek következő úti céljaink.

ANI

← A mai Törökország északkeleti részét, ahol Ani is fekszik, 1878-ban az Orosz Birodalom elfoglalta, így Ani városának rendszeres régészeti feltárását Nyikolaj J. Marr, az Orosz Tudományos Akadémia kutatója kezdhette meg 1892-ben. Az 1917-ben abbamaradt ásátásokat török régészek folytatták több ütemben 1944 után. A legutóbbi, ma is folyó kutatásokat Prof. Dr. Muhammet Arslan vezeti 2019 óta.

→ Ani központi örmény katedrálisának építését Trdat, a neves örmény építész kezdte meg 989-ben, de az építkezés csak 1001-ben fejeződött be. A katedrális több néven ismerték (Surp Asdvadzadzin, Istenanya temploma, Szűz Mária temploma), majd a szeldzsuk török hódítás után Fethiye néven egy időre mecsetté alakították.

← A katedrális helyreállítási munkái ottjártunkkor javában folytak, amint ez látszik is a déli oldalkapu közelében felhalmozott építőanyagok tömegéről és az épület nagy részén megépített állványzatból.

← Ani városa földrengések ráta vidéken fekszik, amit többször meg is szenvedett. Az 1319. évi földrengés az egész városban súlyos károkat okozott. Ekkor omlott be a katedrális 20 méter magas kupolája is. Több évszázad kisebb rengései után templom falait a legutóbbi, 1988-as földrengések olyan súlyosan megrongálták, hogy nem lehetett tovább halogatni a stabilizálási és helyreállítási munkákat, amelyeket hosszas előkészítés után 2012-öt követően kezdtek meg.

→ A katedrális szentélye a keleti oldalon. Az alapítástól kezdve egészen a 11. század közepéig ebben a templomban volt az örmény apostoli egyház vezetőjének, a katólikosznak a székhelye. Az örmény egyház mindig is elkülönült a római és a konstantinápolyi egyházi vezetéstől és úgynevezett episzkopális rendszerben működött. Az örmény egyházat vezető katólikosz szenteli fel a nemzeti zsinat által megválasztott érseket és püspököket, de magát a katólikoszt is ez a zsinat választja meg.

← Elbeszélgettem a renoválás építésvezetőjével, aki megmutatta kupoladob újraépítéséhez előkészített faragott köveket, amelyeket Örményországból hoztak ide.

→ A katedrális déli homlokzatával szemben tárták fel ezt a **szeldzsuk temetőt**, amit abban az időszakban használtak, amikor a templom mecsetként szolgált. A 11. századi temetőt 2021-22-ben kutatták. A domború faragott kővel borított sírok mellett egy nyolcszögletű temetkezési kápolna alapjait is megtalálták. Azt mondják, ez Anatólia egyik legkorábbi muszlim temetője.

→ Ani városát 1735-ben végleg elhagyták utolsó lakói, de addig az első szeldzsuk foglalástól kezdve változatos történelmi századokat éltek meg. A város fennállásáig a keresztény örmények és grúzok mellett jelentős számú muszlim lakosság is élt itt. Részükre épült a **Manuĉehr mecset** és a mecset köré csoportosultak a muszlim lakosok házai és üzletei is. Hozzáteszem, a régészeti kutatások során láthatólag előnyt élvez a muszlim emlékek feltárása, holott már csak az itteni örmény templomok és kápolnák nagy száma (összesen több mint száz) is azt bizonyítja, hogy Ani jellegében mindvégig örmény város maradt.

helyreállították és ismét alkalmassá tették a vallási életre.

← Miután Alp Arszlán 1064-ben bevette az akkor már bizánci uralom alatt álló Anit, Shaddadian Manuĉehr Emirt bízta meg a város további kormányzásával. Ez a szunnita kurd emír építtette a róla elnevezett mecsetet 1071-72-ben. Legalábbis ezt állítják az épület török kutatói. Mindenesetre a mecset építészeti struktúrája jelentősen eltér a korabeli mecsetekétől. Az egykor háromhajós mecset épen maradt részét és Közép-ázsiai mintára épült nyolcszögletű minaretjét 1999-ben

← A Manuĉehr mecsetet Ani sok épületéhez hasonlóan vörös és fekete kőanyag változatos felhasználásával építették. Nyikolaj Marr kutató a mecset termében helyezte el I. Gagik örmény király szobrát 1906-ban, amikor a mecsetet kis múzeumként használták. A szobrot Marr a közeli Gagikashen templom romjai között találta meg.

→ Kilátás a mecset leomlott hajójának pereméről az **Arpaĉay folyó** völgyére.

← A Manuđerh mecset mellett húzódik Ani egyetlen ma is felismerhető középkori utcája és az utcára nyíló házak, üzletek romjai. Az üzletsor, a „bazár” a 11. és a 13. század között épült.

→ A mecset és a város közepén építette meg Ashot örmény király a közbenső városfalat. Ennek közelében tárták fel egy lakónegyed maradványait. Egyes házfalakon arab írással készült feliratot találtak, ebből gondolnak arra, hogy itt muszlimok laktak.

← Ani déli részén, az elkeskenyedő fennsík közepén egy sziklás kiemelkedésre építették fel első itteni várukat az urartuiak, majd ezt tovább bővítették a 4. században, a Kamsarakan időszakban. A Kamsarakan örmény család hosszú ideig volt az egyik legtekintélyesebb nemesi család Örményországban. A középkori örmény

királyság (Kr. u. 9-10. század) idején a Bagratida uralkodók alakították ki a vár végső alakját, benne palotákkal, fürdőkkel és templomokkal. Az orosz Nyikolaj Marr professzor ásatásai nyomán az is kiderült, hogy a 11. században a várat a szeldzsukok is használták.

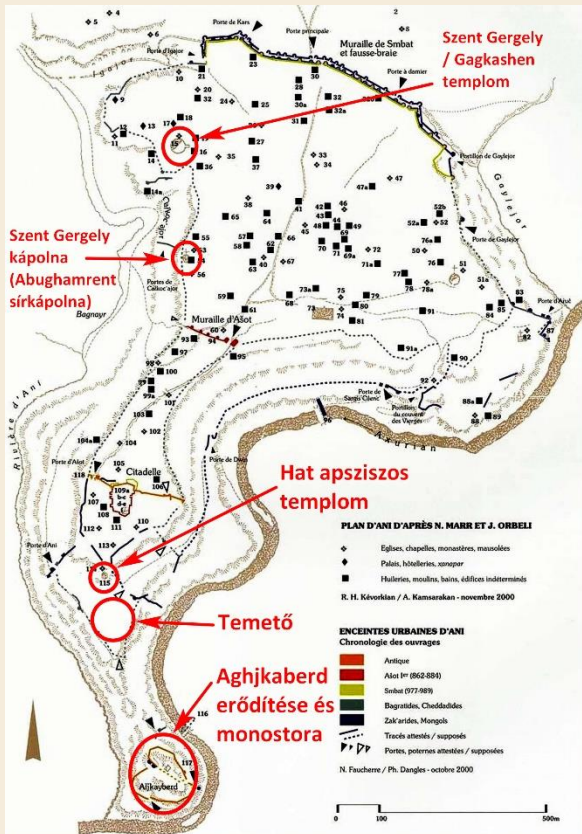
→ Ani citadellájának belső területe ma az alapfalakig visszabontott épületek kusza romhalmaza. Egyetlen kivétel ez az állva megmaradt, faragásokkal díszített falszakasz, amely mutatja az egykor itt állott templom részletgazdag kivitelezését. Ennél is felváltva használták a vörös és a fekete köveket. A citadella rommá válására bőven volt ok. A grúzok ötször ostromolták, jöttek a mongolok, majd az állítólagosan dzsingiszida Timur Lenk, utánuk a Kara Koyunlu türkmén törzsszövetség és a szafavida perzsák. A későbbi viszonylagos békét az oszmán uralom hozta el 1579-ben.

← A citadella jó állapotban fennmaradt nyugati falszakasza.

→ Ani citadellájának dombján álldogálok. Jobbra tőlem a feltárt lakónegyed és a bazár romjai, valamint a Manuçehr mecset. Lent, az Arpaçay folyó völgyében az egykori örmény híd pillérei látszanak.

ANI

← Ani elkeskenyedő déli részén az Arpaçay folyó egy éles fordulattal megkerüli az Aghjkaberd (török nevén Aljkayberd) sziklatömbjét, majd magába fogadja a város nyugati oldalán egy széles, meredek falú folyóvölgyben csörgedező Ani-patakot. A citadellától először ide ereszkedtünk le a várdombról.

← Az Arpaçay folyó völgye valóban lenyűgöző látvány. Balra Örményország, jobbra Törökország, a kép közepén, a távolban az **Aghjkaberd (Kizkale) sziklája**, rajta az Aghjkaberd monostorral.

→ A citadella déli oldala alatti lejtőn áll a **Hat Apsziszos templom** romja. A hatszögletű, kisméretű templomnak nincsen felirata, bár van kutatói említés egy 1026-ból származó töredékről.

→ A templom alsó kövei régebbiek, mint a felső részeké, ebből úgy tűnik, a kis templomot a 13. században restaurálták.

← A Hat Apszisos templomnak egy bejárata van, fölötté az egyetlen kőtömbből faragott téglalap alakú szemöldök áthidalóval, amelynek szegélymintázata befejezetlen. A fölötté levő ívbe az örményeknél gyakori egyenlő szárú keresztet

↙ A templom kör alakú belső tere köré hat, félkör alakú apszist építettek, amelyek közül a keletiben állt az oltár. A templom kupolája régen beomlott, bár egy 20. század eleji fényképen kis darabja még felismerhető.

↓ A Hat Apszisos templom déli lejtőjén húzódott az egykori temető területe. Azon túl, a kiemelkedő félszigetet törökül ma Kizkale néven ismerik. A sziklás meredélyt egykor várfalakkal erősítették és rajta ma is megtekinthető **Aghjkaberd (vagy Kizkale) monostor/templom** romos épülete. Az ókorban egy pogány templom állt itt, amit Világosító Szent Gergely az örmények megtérítése után lerombolt és templomot épített a helyére. Ez persze csak legenda, régészeti bizonyíték nincsen rá.

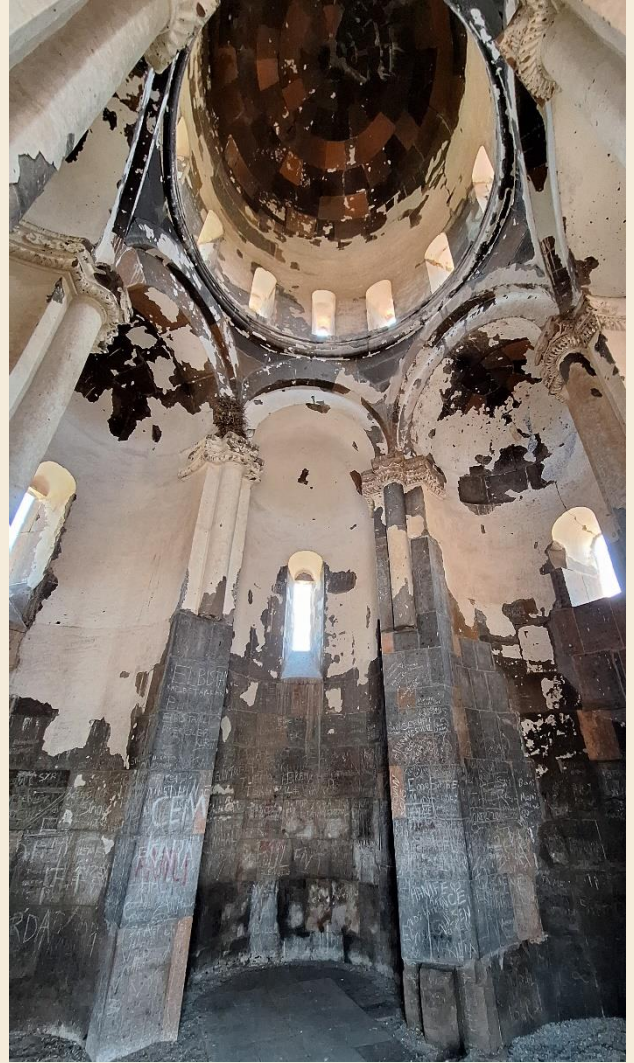

↑ Ani nyugati oldalán végighúzódó **Tsaghkotsadzor-kanyon** meredek, vulkáni tufa falaiba több mint 800 helyiséget, kamrát vájtak a város falain kívül élők. Egyes barlanglakásokban még a 20. század elején is laktak. A helyiségek többségének funkcióját az erózió és a földmozgások romboló hatása miatt nehéz megállapítani. Annyi azonban bizonyos, hogy a lakóbarlangok mellett voltak itt raktárak, galambházak, istállók, talán még méhészek használt helyiségek is.

↓ Az **Ani-patak** kanyonjának falaiba egyházi használatú helyiségeket, kápolnákat is belevájtak. Más barlangok padozatába temetkezési célú üregeket, sírkamrákat véstek.

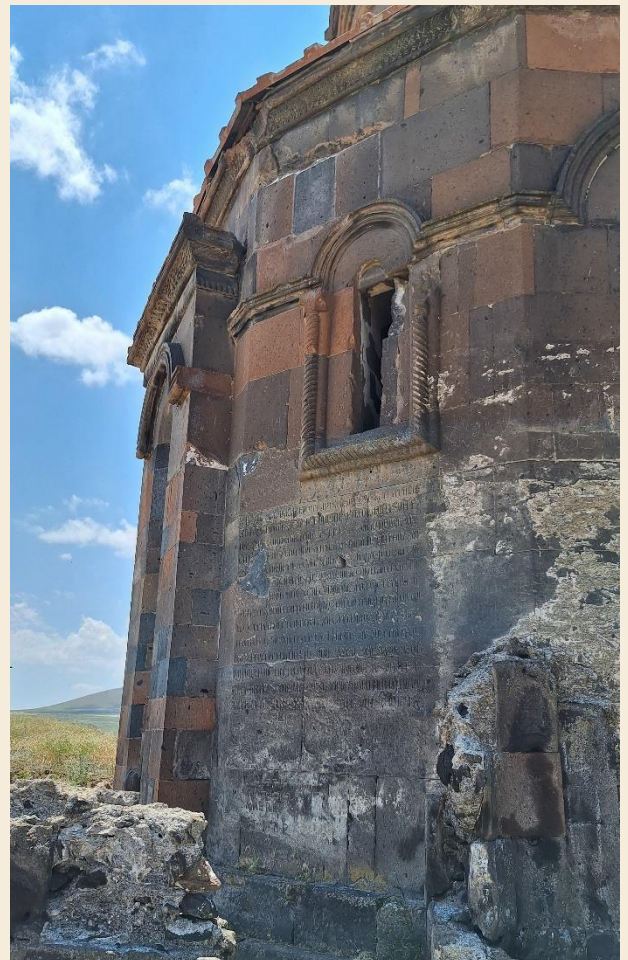

↑ A nyugati kanyon peremén észak felé sétálva értünk el a **Szent Gergely templomhoz**, amely valójában a Pahlavuni hercegi család magánkápolnájaként épült. Az ismertebb, Abughamrent nevet külső felirata alapján kapta. Ebben Vahram Pahlavuni rendelkezik fia, Abughamir lelki üdvéért tartandó misékről. A 10. század végén épült tizenkét oldalú templom bejárata a délnyugati oldalon van.

↗ A **Szent Gergely templom** belő terét hat, háromnegyed-kör alaprajzú apszis veszi körül. Az oltárapszis fölötti festésmaradványok utalnak az egykori díszítésre. A belső tér fölé emelkedő hengeres kupoladobot tizenkét ablaknyílás töri át.

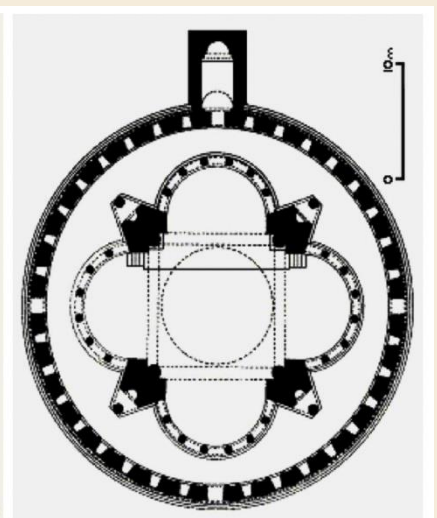
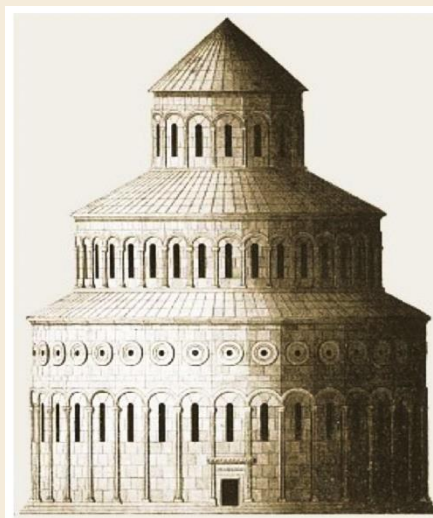
→ A Szent Gergely templom belő terét hat, háromnegyed-kör alaprajzú apszis veszi körül. Az oltárapszis fölötti festésmaradványok utalnak az egykori díszítésre. A belső tér fölé emelkedő hengeres kupoladobot tizenkét ablaknyílás töri át.

← Még egy kis séta és elérkeztünk a mi Szent István királyunk kortársa, I. Gagik örmény király (990-1020) építtette **Világosító Szent Gergely templom** romjaihoz. A régi feljegyzések szerint Gagik király pontosan 1000-ben határozta el a templom építését.

→ Gagik király a híres örmény építész Trdatot bízta meg a templom építésével. Trdat komoly referenciákkal rendelkezett, dolgozott a Konstantinápolyi Hagia Sophia kupolájának helyreállításán 994-ben és az ő tervei alapján épült fel Ani katedrális is 998-tól. Trdat egy korábbi örményországi templom, a 10. században földrengés következtében összedőlt, 7. században épült Vagharshapat templom építészeti megoldásait alkalmazta az Ani-beli **Világosító Szent Gergely**, másik néven **Gagkashen templom** tervezésekor.

A Gagikashen templom rekonstrukciós rajza és alaprajza

A Gagik szobor Erzurim Múzeumban őrzött bal karja.

I. Gagik király szobra. A turbán és a kaftán ne tévesszen meg senkit, egyszerűen a keresztény bagratida király szoros arab kapcsolataira utal.

← Az évszázadok földmozgásai által összedöntött Gagkashen templomot 1906-ban tárta fel Nyikolaj Marr. A romok között megtalálta I. Gagik király életnagyságúnál nagyobb szobrát. A király vörös kaftánban, fején nagy turbánnal állt talpzatán, nyakában kereszttel, kezében a Szent Gergely templom makettjét tartotta, ami azonban csak részben került elő. Marr átvitette a szobrot a Manuçehr mecsetbe. Onnan egyszerűen eltűnt, majd 1993 körül törzsének egy darabját megtalálták és bevitték Erzurumba, a múzeumba.

← A Világosító Szent Gergely (Gagikashen) templom kör alakú külső falain belül épült meg a négy nyitott apszis, amelyek találkozási pontjainál emelték azt a négy robusztus oszlopot, amelyekre támaszkodott a középső szint és legfelső hengeres kupoladob falazata és persze maga a kupola. Az oszlopok közül az egyik ma is áll.

→ Jobbra az egyik nyitott apszis oszlopainak lábazati része, az előtérben az egyik megtalált oszlopfő, mögötte a templom felső szintjeit tartó oszlopok egyikének indítása.

↓ A kényes építési szerkezetű **Gagikashen templom** sohasem volt igazán stabil, a kisebb földrengések is könnyen okoztak benne nagy károkat. A szinte még új templomot már 1013-ban meg kellett erősíteni, de ez sem segítette, a Gagikashen rövidesen összeomlott, helyén már csak egy földhalom látszott a 19. század végén. Az 1906-os orosz ásatások talán éppen ennek köszönhetően a Gagik szobor mellett számos istentisztelethez használt tárgyat hoztak a felszínre.

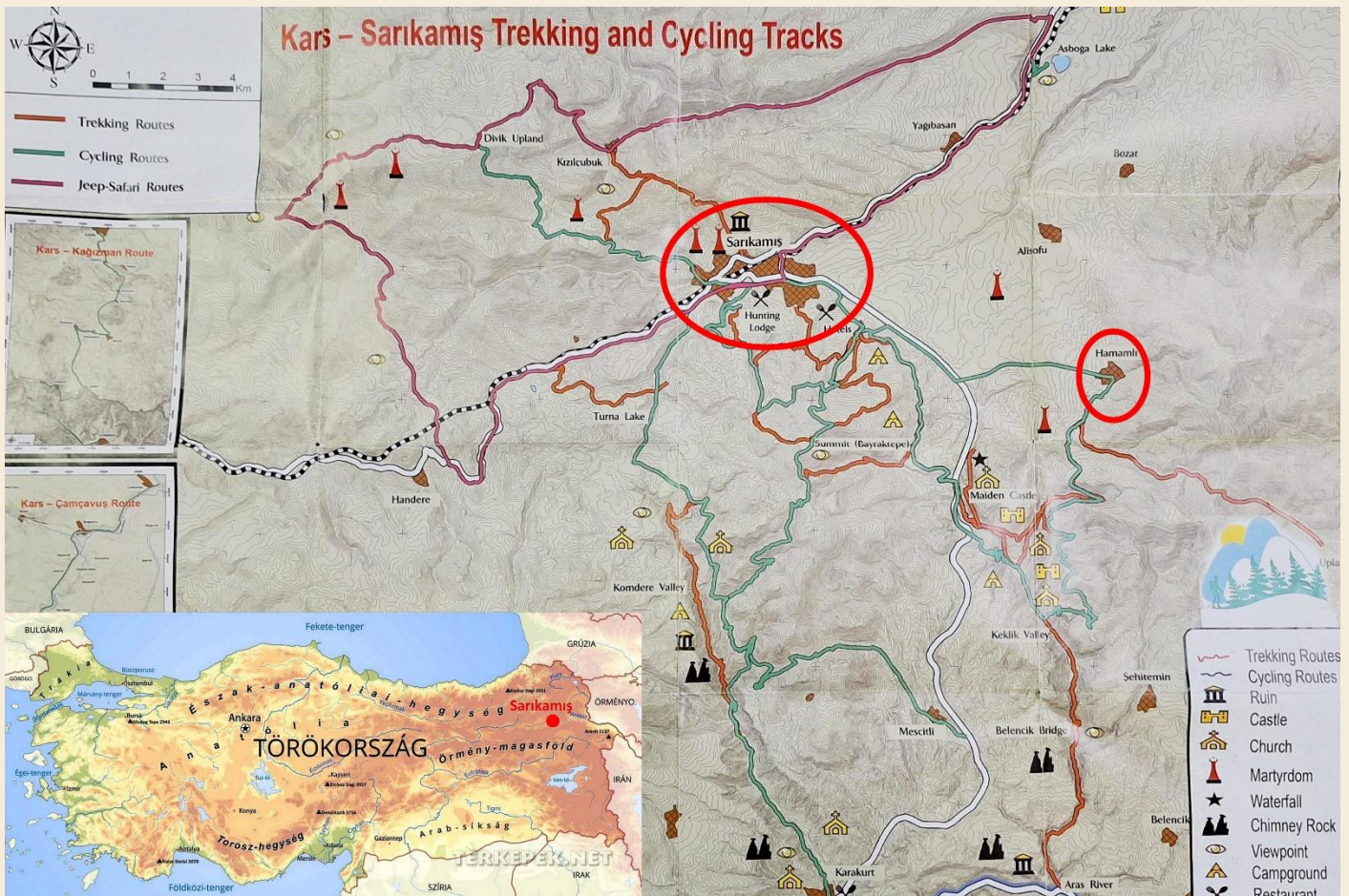

← Bár még sok további látnivaló van Aniban és közvetlen környékén, nem tehetünk mást, tovább kellett indulnunk. Ezen a búcsúképen a Smbat király építtette városfalak északnyugati részé-nek város felőli oldala látható. Balra, a szögben elforduló falazat mellett volt a legnyugatibb városkapu, az Igdzor-kapu, jobbra pedig a Kars-kapu ívét fedezhetjük fel. A Kars-kapu körül épült falak és hatalmas tornyok szinte külön erődítmény alkottak. Anit elhagyva tovább folytattuk utunkat Törökország északnyugati vidékein.

hatalmas tornyok szinte külön erődítmény alkottak. Anit elhagyva tovább folytattuk utunkat Törökország északnyugati vidékein.

↓ **Sarikamiş** környékét dél felől, az Aras folyó völgyén át közelítettük meg. Terveink között szerepelt a törökök részére hatalmas áldozatokkal járó sarikamişi csata emlékhelyének felkeresése, de előtte a közeli Hamamli falu környékén tettünk egy rövid túrát. Az ehhez szükséges turistatérképet még Doğubayazitban sikerült megszereznem.

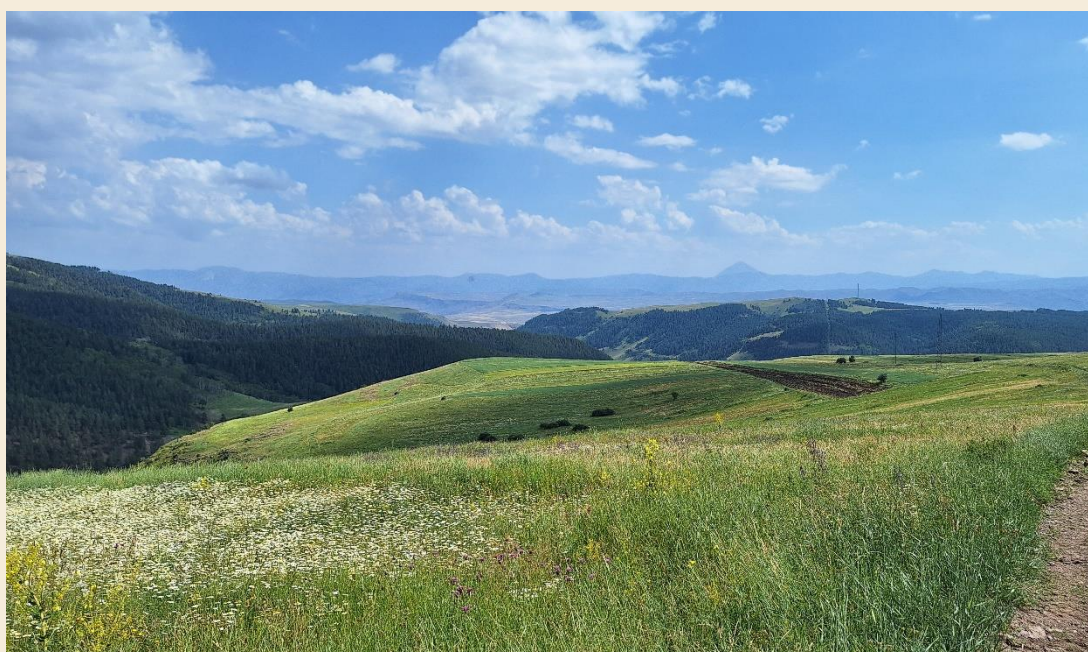
Sarikamiş környékének kontinentális éghajlata (a Köppen klímaosztályozás szerint: Dfb) kiválóan alkalmas a nyári túrázásra. Júliusban sincsen túl meleg, a rendszeres esőzések következtében pedig nyáron is zöldell minden. Télen viszont komoly fagyok és sűrű havazás van errefelé, ezért Sarikamiş a téli sportok kedvelőinek is nyúlt lehetőséget 22 km hosszú lesikló pályáival és 5 síliftjével. Talán 26° C lehetett. Ez jobban elviselhető, mint a 45° volt a szír határnál...A sok város, rommező és múzeum után szinte nekirohantunk a hívogató domboldalaknak.

← Ez a kép még délebbre, az **Aras folyó** mentén készült. Errefelé nagy gyümölcsös ligetek is vannak.

→ Az ilyen nemtudommik, talán tücskök, vagy szárnyatlan szöcskék gyakran láthatók a **Hamamli** falu melletti dombokon. A kb. hét centi hosszú, kőverre hízott állatok sem repülni, sem ugrani nem tudnak, de a szaladás, az megy nekik. Kevés ellenségük lehet, ha ilyen szépen meg tudnak nőni...

← Lankás dombok és enyhe szellő **Hamamli**-tól délre

És most néhány szó komolyabb dolgokról. Az 1839-ben indított Tanzimat reformok, amelyek az Oszmán Birodalom nyugatiasodását célozták, 1878-ra abbamaradtak. A félszívvel végrehajtott reformok és a birodalom növekvő eladósodása a nyugati nagyhatalmaktól való függő helyzetbe szorította az oszmánokat. II. Abdul Hamid szultán a feltörekvő Német Birodalom császárával keresett kapcsolatot, hogy szorult helyzetéből szabaduljon. Ez viszont oda vezetett, hogy az Oszmán Birodalom a németek oldalán, vagyis a központi hatalmak szövetségeseként vett részt az első világháborúban. A képen a sarikamisi csatában elesett török katonák emlékművének obeliszkje.

Az Orosz Birodalom a 19. században jelentős területeket hódított meg, köztük a Kaukázuson túli területeket is. Innen kiindulva foglalták el az Oszmán Birodalom északkeleti részét 1878-ban és szervezték meg a **Kars oblaszty** régiót. Az oroszok, élvezve a területen élő örmények szimpátiáját, hosszú időre rendezkedtek itt be. A törökök sosem mondtak le a Kars körüli területek visszaszerzéséről és 1914 decemberében **Sarikamış** körzetében támadást indítottak az antanthoz csatlakozott oroszok ellen. A felkészületlen török csapatok súlyos vereséget szenvedtek és csak hősieles harcok árán tudták megakadályozni az orosz csapatok további területfoglalásait. Egy évvel később azonban az oroszok támadtak, és Erzurum erődeinek elfoglalása után újabb nagy területeket vettek birtokba, le egészen a Van-tóig.

A Sarikamiştól keletre felállított emlékmű egyik bronz szobra. A csata 1914. december 22-én kezdődött és 1915. január 17-e körül ért véget. A török csapatok támadása Enver pasa, oszmán hadügyminiszter tervei szerint történt, legalábbis amíg el nem vesztette a kontrollt a csapatmozgások fölött. Az a tél irtózatosan hideg volt és hóviharak nehezítették a csapatok haladását. Ebben az oroszok előnyben voltak, mert már korábban megépítették a térség egyetlen vasútvonalát, amely Sarikamiş végállomástól Kars erődvárosán át a grúziai Akhalkalaki város között közlekedett

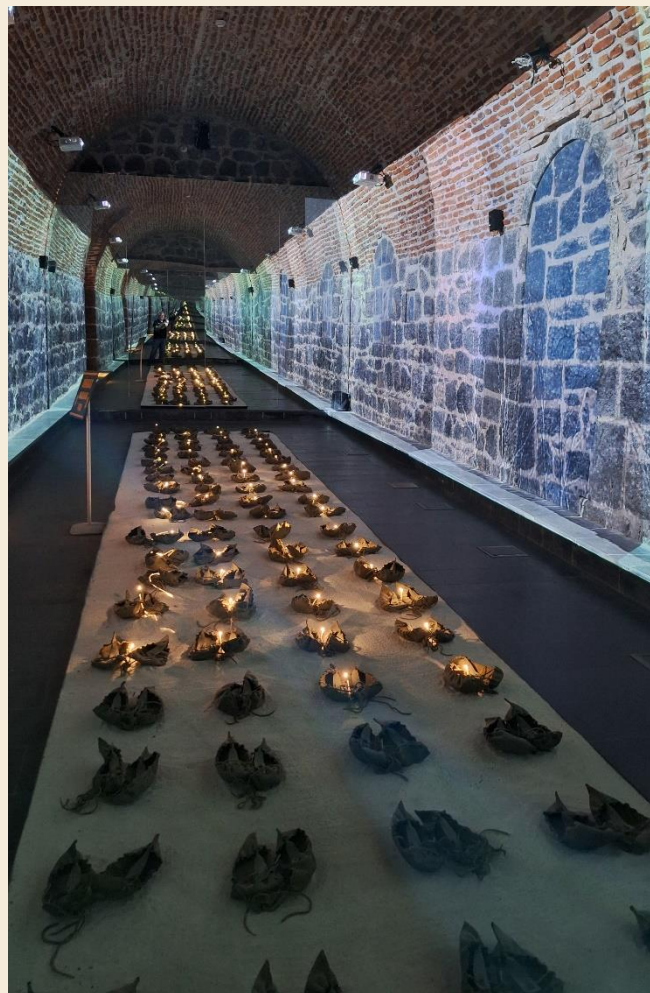

Az emlékmű másik szoborcsoportja, a sebesült társát támogató török katona. A török katonákat Enver pasa parancsára sürgetve hajszolták az előkészített orosz védelmi állások felé. A törököknek nem volt téli ruházata, ellátmányként kétszersültet és olajbogyót kaptak, valamint elmulasztották a szükséges fedezékek előkészítését is. Az eredmény: 30 000 orosz és több mint 60 000 török halott kevesebb mint egy hónap alatt. A török veszteségek szörnyű része volt a nyári ruhájában fagyhalált szenvedett 25 000 harcos.

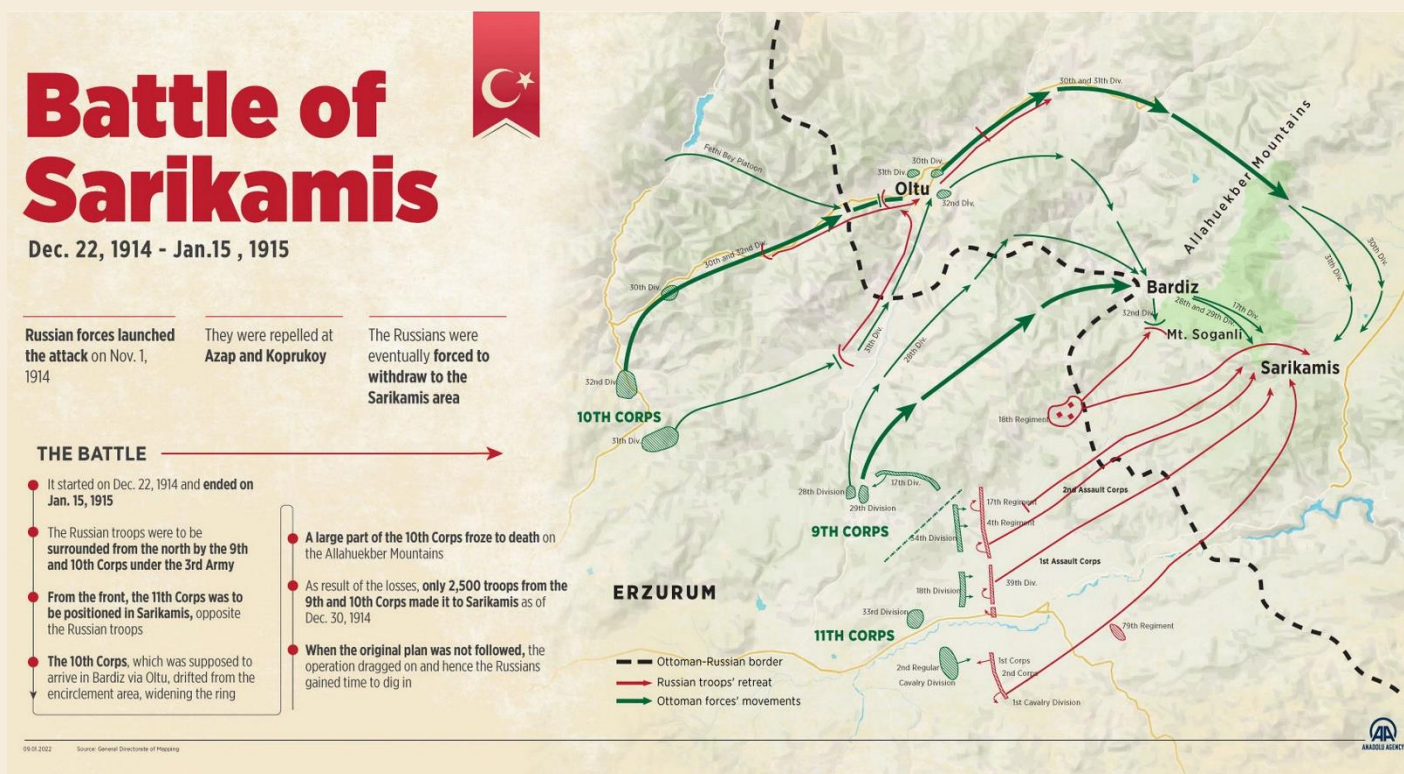
Mementóként teszem ide ezt az ikonikus fotót a Sarikamişnál megfagyott török katonáról

A Kars egyik 19. századi erődjében (**Kanlı Tabya= Vérbástya**) berendezett Kaukázusi Front Hadtörténeli Múzeum fő installációja a télvíz idején bőr bocskorban a frontra hajtott török katonákra emlékezik. A csatavesztésért Enver pasa az oroszokat segítő örményeket okolta, ami egyik fő indítéka lett a röviddel később megkezdődött örmény népirtásnak. A hadtörténelhez még annyit, hogy a Törökországból kiszakított északnyugati területeket 1918 októberére visszafoglalták a törökök, azonban az ott időközben megalakított Első Örmény Köztársaság csak 1920 végén szűnt meg, akkor is csak szovjet nyomásra.

↓ Ez már csak a ráadás, ha valakit jobban érdekelnek a sarikamisi csata hadmozdulatai...

← **Kars városa** talán még régebbi, mint a tőle kb. 50 km-re fekvő Ani városa, ráadásul ezt sohasem hagyták el. Egy időben (928-961) itt volt a bagratida Örmény Királyság fővárosa. A képen látható várat már az oszmán uralom idején, 1579 után kezdték el megerősíteni és az átépítés még a 20. század elején is folyt.

↓ **Kars várát** háromszor ostromolták a Kaukázuson átkelt cári orosz seregek, 1822-ben és 1855-ben, majd 1877-ben, ami után több mint 40 évre meg is tartották. Az oszmánok már a 18. században elkezdtek erősíteni a várost, mert annak határerőd szerepe egyre jelentősebb lett. Ezen az 1855-ös állapotot tükröző térképen bejelöltem az előző képen látható központi várat, a citadellát. Az alaprajz mutatja, hogy milyen nagyarányú erősítési munkák készültek el a 19. század közepére. A város lakónegyedei, utcái akkor még túlnyomó részben zezugos, keleties megjelenésűek voltak.

← Ha kelet felől közelítjük meg Kars felleğvârât, balról egy 20. század elején készült beton kiserőd tűnik elénk. A 18. században kezdődött, akkoriban még főként a fenyegető perzsa támadások ellen épülő erődrendszer építését egészen az első világháborúig folytatták. Az ilyen vasbeton kiserődök készültek el utoljára, ezekből több is fennmaradt.

→ Ha kelet felől közelítjük meg Kars felleğvârât, balról egy 20. század elején készült beton kiserőd tűnik elénk. A 18. században kezdődött, akkoriban még főként a fenyegető perzsa támadások ellen épülő erődrendszer építését egészen az első világháborúig folytatták. Az ilyen vasbeton kiserődök készültek el utoljára, ezekből több is fennmaradt.

↓ A külső vár udvara. Szemben a lőportár épülete, még a fekete lőpor korából. Ma a mellette levő étterem raktára. A háttérben magasodó dombon az önálló védelemre is alkalmas Arab erőd áll.

↓ A lőportárat igyekeztek falakkal körülvevni, lehetőleg süllyesztett területre építeni, bombabiztosnak szánt boltozattal és sok esetben, mint itt is, vastag földtakaróval a tetején. Mindez elegendőnek is bizonyult a maiakhoz képest jóval csekélyebb robbanóerejű fekete lőpor használatának végéig, a 19. század utolsó harmadáig.

Persze, hogy felmáztunk...

↓ Még egy búcsúkép Kars citadellájának déli oldaláról. Törökországban sok helyen láthatjuk a török lobogót, ami mintha folyvást hangsúlyozná a történelem során többször fennhatóságot váltott területek, városok fölött megszerzett török uralmat.

قارصقا پارسى تىلىدا

KARS, 1898

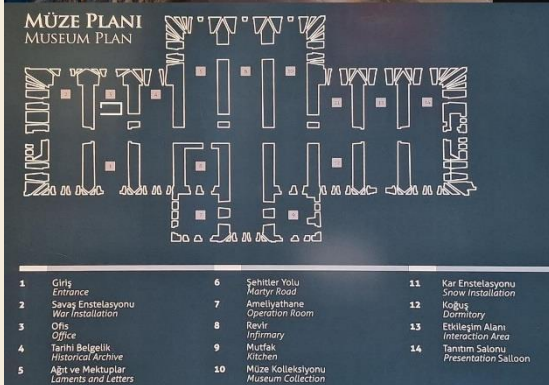
↑ İsmét Kars erődvárosának térképe, de ez most egy 1898-as török nyelvű kiadás. Kemal Atatürk csak 1928-ban tette kötelezővé a latin betűs írás használatát, addig a törökök az arab írást használták. A Citadellától délre áll az 1828-as és az 1855-ös orosz-török harcokban fontos szerepet játszott **Kanlı Tabya**, a **Vérbástya**. Ennek helyreállított erődépületében nyitották meg 2017-ben a **Kaukázusi Front Hadtörténeti Múzeumát**. A térképen érdemes még megfigyelni a város új, sakktáblaszerű utcahálózatát, amelyet az oroszok az 1877. évi ostrom után a régi épületek, házsorok lebontásával alakítottak ki.

A múzeum bejárata

→ A **Kanlı Tabya** helyreállított épülete. Kars erődrendszerének végső állapotában 46 bástyája és kiserődje volt, amelyek közül talán egy tucat maradt fenn a váron kívüli védelmi vonalak mentén.

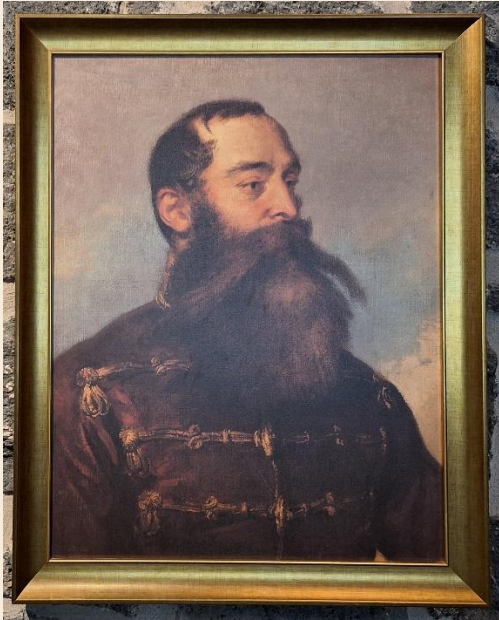

A Vértálya épületének hosszanti folyosója és az erődben berendezett kiállítások elrendezési rajza.

↓ A Kaukázusi Front Hadtörténeli Múzeumának fő kiállítási témája a nagy áldozatokkal járó 1914/15-ös sarikamişi csatára való emlékezés. Több teremben ehhez hasonló viaszbábos rekonstrukció van kiállítva, sok helyen tárgyi emlékek és fegyverek, de itt van a 90 megvilágított bocskorból (vagy szandálból) összeállított emlék installáció is.

← Meglepetéssel tapasztaltuk, hogy az erőd egy részében a Magyar Nemzeti Múzeum 2021-ben megnyitott kiállítása kapott helyet. Ennek apropója az, hogy a magyar szabadságharc leverése után sok magyar honvédtiszt emigrált az Oszmán Birodalomba, aki közül többen részt vettek az oroszok elleni krími háborúban, majd harcoltak kaukázusi fronton is. **Kmetz György** honvéd tábornok Iszmail pasa néven sikeresen

harcolt Kars védelmében 1855-ben.

→ **Guyon Richárd** honvéd tábornok atillája. Guyon tábornok Kurshid (v. Hursid) pasa néven sok más magyar tiszttel együtt harcolt az oroszok ellen a Krímben és 1854-ben részt vett Kars megerősítésében, valamint a kaukázusi front ütközeteiben.

← Ez a nevezetes **fehér vagon** a Kaukázusi Front Hadtörténeli Múzeumának udvarán van kiállítva. Ebben a vasúti lakókocsiban írták alá Kazim Karabekir pasa és az immár Szovjet-Oroszországot képviselő orosz tábornokok a Karsi-szerződést 1921-ben, amely alapján az Első Örmény Köztársaság felszámolása után Kars és az egykori orosz irányítású Kars Oblaszty visszakerült Törökországhoz. Az oroszok ajándékként török tulajdonba került vagon 2001-ben restaurálták.

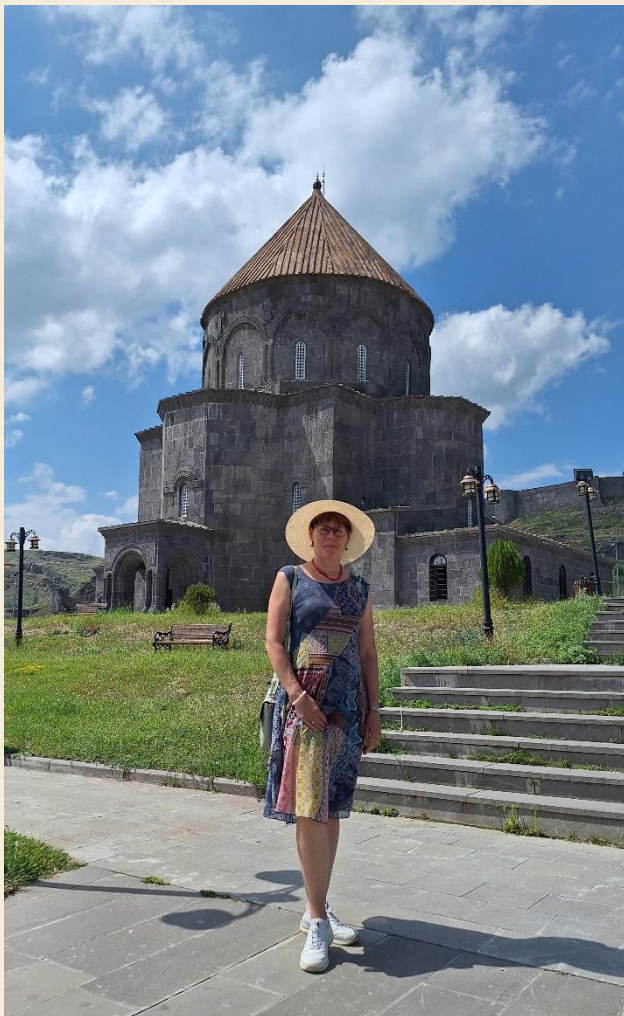
→ A **Kanli Tabya erőd** és az azt dél felől védő hatalmas, patkó alakú földmű.

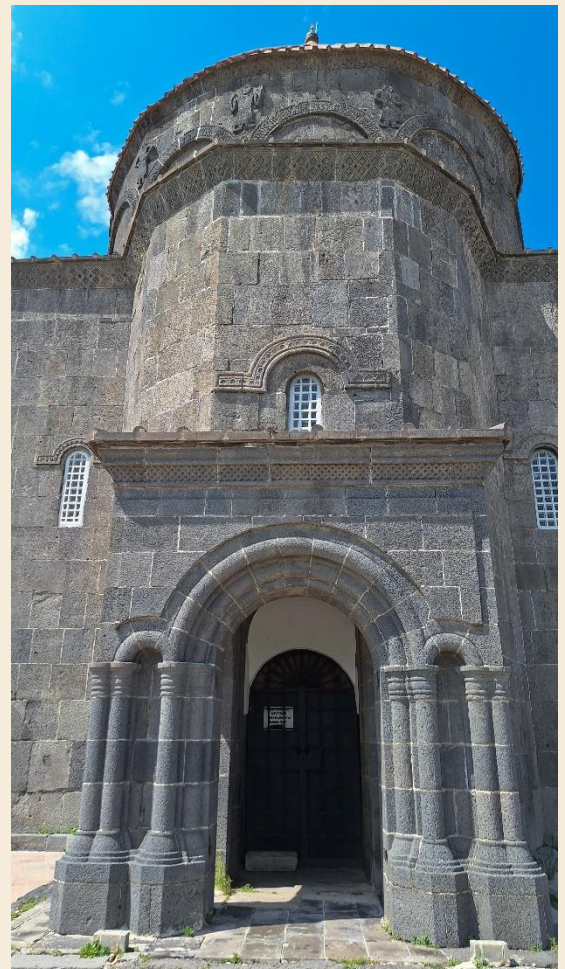

← **Kilátás Kars várából** a város főtere felé. Bár a képen feltűnő épületek többsége az utóbbi évtizedekben épült, az oroszok által 1877 után kialakított európai stílusú városrendezés rendszere megmaradt. Az oroszok 19. századi kaukázusi megjelenése muszlim, főleg cserkesz bevándorlást okozott Kars irányába. A mindig is vegyes lakosságú

térségen belül Kars orosz fennhatóság alá kerülése újabb hatalmas vándorlási hullámot váltott ki 1877 után. A muszlim lakosság nagy része elhagyta a várost, viszont az örmények és az ortodox vallású görögök száma növekedésnek indult.

← A városközpont jelentős épülete a **Szent Apostolok örmény templom**. Az ősi templom a 10. században épült, túlélte a szeldzsuk hódítást, később az oszmánok mecsetté alakították 1579 után. Az 1877-es orosz megszállás idején pravoszláv templommá építették át, mellé egy külön harangtornyot is emeltek. Az 1918-as török visszafoglalás után a harangtornyot lebontották és a templomot ismét mecsetté alakították vissza, bár az Első Örmény Köztársaság idején egy darabig örmény keresztény templomként szolgált.

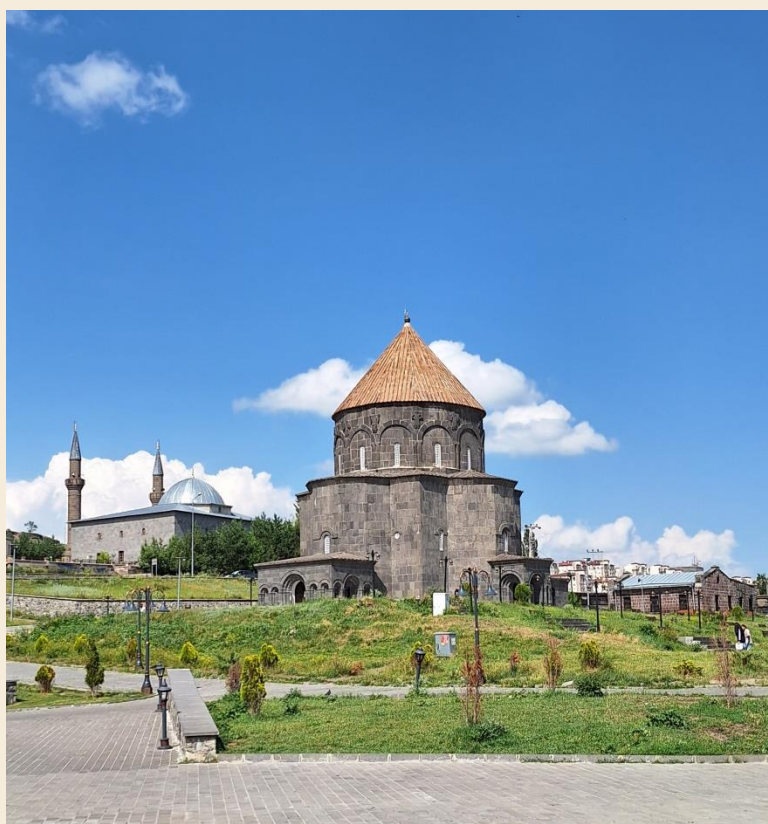

→ A karsi **Szent Apostolok templom** oldalsó bejárata. Az apostolok stilizált szobrait a kupoladob külső részére faragták. Az 1920-as évek után a városban új mecsetek épültek, a Szent Apostolok templomot elhagyták, majd raktárként és múzeumként hasznosították.

→ A Szent Apostolok templomot 1999 után ismét mecsetté alakították, ami megjelenik mai belső berendezésében is, bár a helyi templomgondnok azt állította, hogy időnként tartanak itt örmény istentiszteletet is.

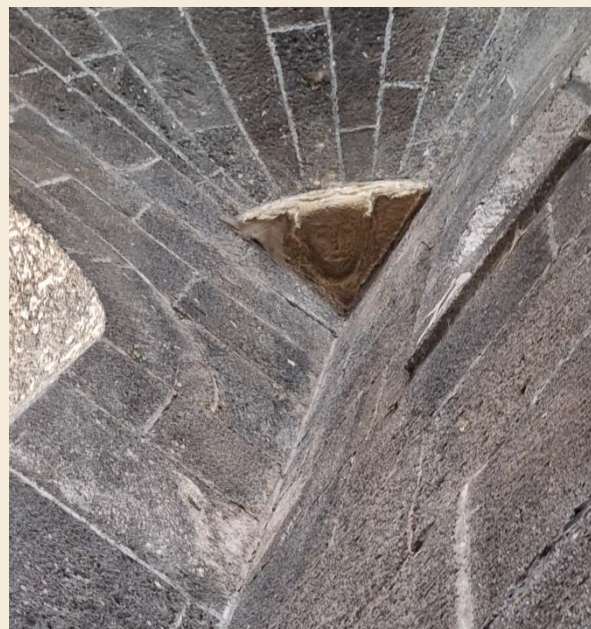

→ Még egy látkép a Szent Apostolok templomról. Kars templomai megszenvedték a lakosságcserével is járó változásokat. Az oszmánok mecsetté alakítottak keresztény templomokat, az oroszok mecseteket bontottak le, a törökök lebontották a görögök ortodox templomot és örmény templomokat is. Az 1918-as török visszafoglalás után a városból elköltöztek az oroszok, menekültek az örmények és visszaköltöztek a muszlimok.

← A központi kupolát támasztó egyik oldalsó csegely a négy közül.

→ Az előbbi csegely támasztókövének alsó részén fennmaradt az eredeti emberfő kőfaragás. Úgy látszik a mecsetté alakítás során meghagyták ezt az emberábrázolást.

← A várból jól látszik Kars másik nevezettsége, a Kars folyóra épült régi kőhíd.

→ A régi hidat III. Murád szultán (1574-1595) építtette, azonban nem sokkal építése után egy áradás következtében összeomlott 1579-ben.

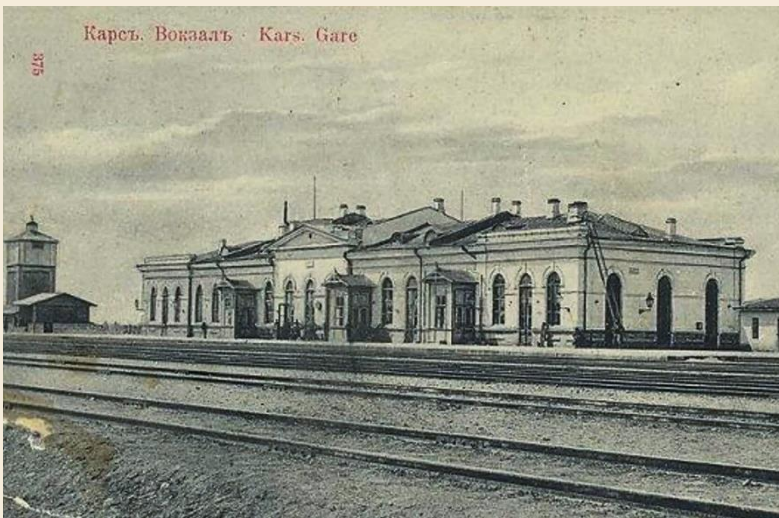
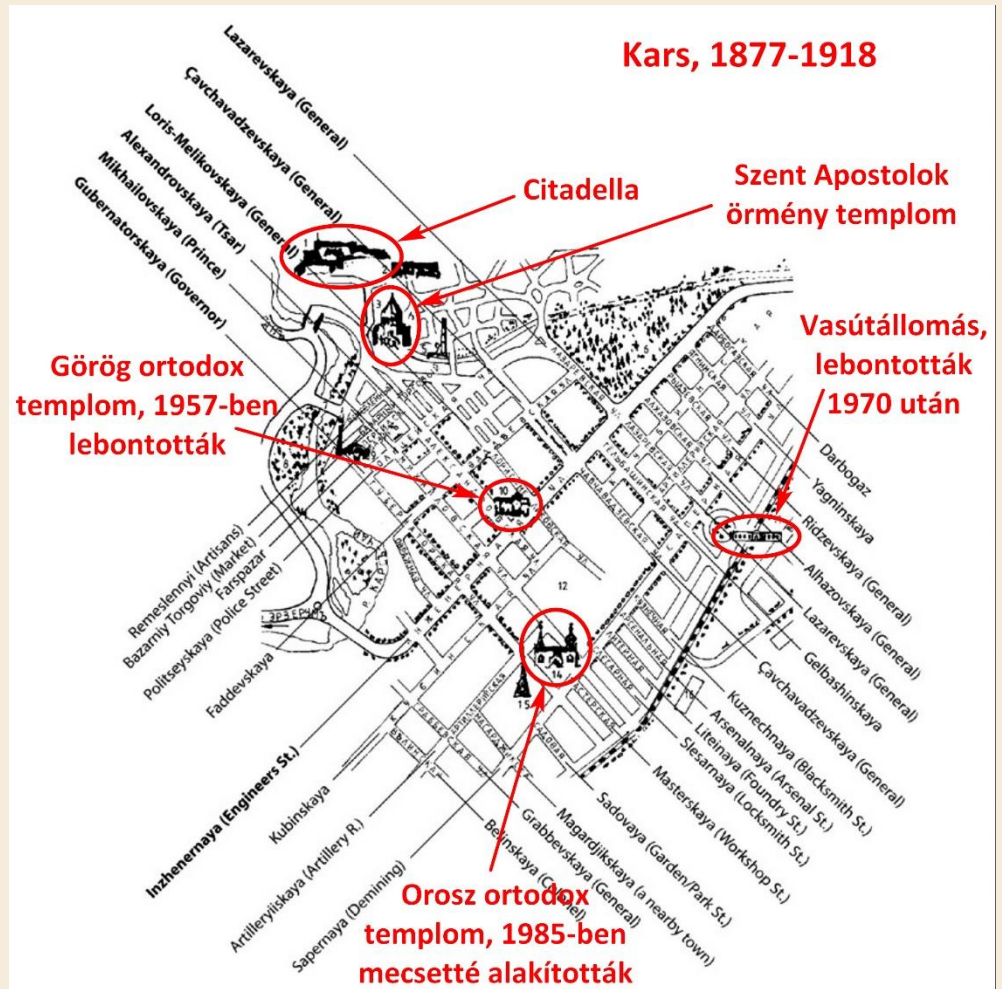

← A híd újjáépítését Kars egyik előkelősége, Karahanoğlu Hacı Ebubekir végeztette el 1719-ben.

→ A Kars folyó kőhídja 53 méter hosszú és 8,4 méter széles. Utolsó helyreállítása 2013-ban történt.

→ **Kars belvárosa** az orosz uralom negyven éve alatt teljesen átalakult. Ez a térkép mutatja az új városrendezési tervek alapján kialakított utcahálózatot, a Sarikamiş-Akhalkalaki vasútvonal karsi szakaszát, a vasútállomás és néhány jelentősebb épület elhelyezkedését. Az utcák nyomvonala ma is megvan, persze az orosz utcaneveket megváltoztatták. Aki többet akar tudni Karsról és Aniról, annak ajánlom ezt a linket: <http://www.virtualani.org/>.

← Az 1801-ben megalakult orosz Kaukázusi Alkirályság Tiflis Kormányzóságát a fenyegetett frontvonalnak tekintett Sarikamiş város körzetével összekötő vasútvonal fontos állomása volt Kars erődváros. Az oroszok építette pályaudvar a török visszafoglalás után még sokáig fennállt, csak 1970 után bontották le, amikor helyére modern vasúti állomást építettek. A kép bal oldalán álló víztorony még ma is megvan.

→ Ez az orosz építésű irodaépület ma a helybeli adóhivatal. Kars belvárosában az utcákon fel-alá sietve (mi mást is kereshetünk volna itt, mint egy pár zöld női cipőt?) több hasonló neoklasszikus stílusban épült házat láttunk, noha a legtöbb orosz építésű épületet mára már lebontották.

← Kars orosz ortodox katedrálisa túlélte az 1918 utáni uralomváltást. Az épületet 1920 után iskolai tornateremként hasznosították. Tornyait lebontották, majd 1985-ben mecsetté alakították és két minaretet építettek mellé.

→ Az egykori orosz pravoszláv templom mai képe.

